

Kennisblad Veldwerkplaats

Gentiaanblauwtje

V.l.n.r. Remco Versluijs (Stichting Bargerveen), Ronald Popken (Natuurmonumenten), Michiel Wallis de Vries (De Vlinderstichting) en Bertil Zoer (Het Drentse Landschap).

Herkolonisatie insecten

Ondanks grote inspanningen om zeldzame insectensoorten terug te krijgen in natuurgebieden, blijft succes vaak uit. Waar ligt dat aan? Onderzoekers van De Vlinderstichting, EIS Kenniscentrum Insecten en Stichting Bargerveen bekeken de kansen voor de terugkeer van vijf markante insectensoorten in vier verschillende natuurgebieden. Daarbij letten ze vooral op de landschapsecologische randvoorwaarden die nodig zijn voor succesvolle herkolonisatie. Tijdens de Veldwerkplaats op 20 oktober 2021 lag het accent op het gentiaanblauwtje op het Doldersummerveld en het Wapsenerveld in Drenthe.

Knelpunten voor terugkeer van bedreigde insecten in het natte zandlandschap

Michiel Wallis de Vries, De Vlinderstichting

Over het algemeen gaat men ervan uit dat verdwenen soorten vanzelf wel weer terugkomen als de milieuoedings op orde zijn. In de praktijk werkt dat vaak niet zo. Uit evaluaties blijkt dat minder dan de helft van Rode Lijst vaatplanten profiteert van herstelmaatregelen, en slechts 17% van de diersoorten. Waar ligt het aan wanneer terugkeer uitblijft?

- Bronpopulaties zijn te ver weg of te klein
- De verbinding tussen bronpopulaties en het herstelde gebied is onvoldoende
- Het herstelde gebied is niet groot genoeg
- Het herstelde gebied heeft onvoldoende habitatkwaliteit

Het OBN-onderzoek slaat een brug tussen de soortgerichte en de systeemgerichte benadering, door te kijken naar bedreigde insecten die zijn verdwenen uit gebieden, ondanks hydrologisch herstel. Aan welke kwaliteiten moet het habitat voldoen voor een succesvolle herkolonisatie?

Het gentiaanblauwtje staat symbool voor de achteruitgang van veel insectensoorten. Sinds 1990 is 84% van de populaties in Nederland verdwenen. De vlinder is afhankelijk van de klokjesgentiaan als waardplant en van steekmieren, die de rupsen en poppen in hun nest verzorgen. Naast een afname van het oppervlakte en de kwaliteit van hun leefgebied, hebben gentiaanblauwtjes ook last van te grootschalig herstelbeheer. Als er te rigoureus wordt geplagd komt alleen hei terug en geen klokjesgentiaan. De steekmieren blijven na het plaggen ook ongeveer 15 jaar weg. Een ander probleem zijn de klimaatextremen, vooral in gebieden die ook zijn aangetast door vergrassing, verzuring en verdroging.

De klokjesgentiaan is daar vaak terug gedrongen tot de lager gelegen plekken. In natte zomers verdrinken de rupsen dan als ze van klokjesgentiaan naar mierennest verhuizen.

Indicatoren geschikt habitat gentiaanblauwtje

- Voldoende reproductieve klokjesgentiaan (>10 per 100 m²)
- Variatie in vegetatiestructuur (polstructuur voor waardmieren en open plekken voor verjonging van klokjesgentiaan)
- Voldoende nectaraanbod, bedekking Gewone dophei (5-50%)
- Voldoende waardmieren: presentie van ca. 40% over alle drie soorten
- Indicatieve plantensoorten: **Veenbies**, **Knolrus**
- Gradiënten in vocht en reliëf

Voldoende oppervlakte leefgebied (ca. 12 ha)

Robuustheid op landschapsschaal (>40 ha heide)

Herstel voor bedreigde insectensoorten op landschapsschaal

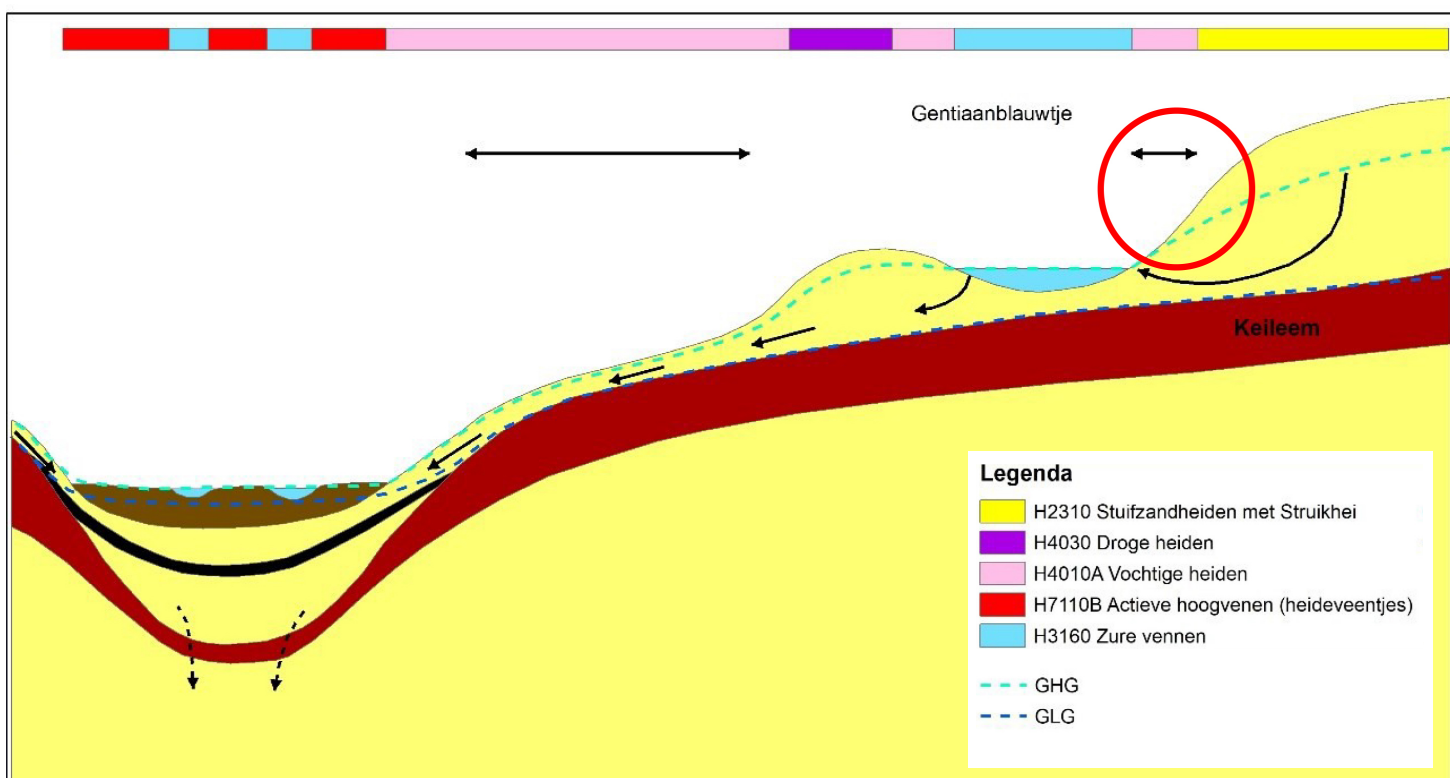
Remco Versluijs, Stichting Bargerveen

Om erachter te komen welke plekken ideaal zijn voor herstel van leefgebied van het gentiaanblauwtje, is het belangrijk ook op landschapsschaal te kijken. Welke plek op de gradiënt is optimaal voor de waardplant klokjesgentiaan?

Het natte zandlandschap kenmerkt zich door natte laagten met laag-hoog gradiënten. Op veel plekken ligt een slecht doorlatende keileemlaag dicht onder het maaiveld. Deze laag zorgt ervoor dat water horizontaal afstroomt. Bovendien zorgt de keileem voor een betere kwaliteit van het ondiepe grondwater. In veel van de laagten hebben zich in het verleden kleine hoogvenen ontwikkeld, die als een spons werkten en de horizontale afvoer van grondwater vertraagden. Als gevolg hiervan waren de grondwaterstanden hoger en stabiel, ook hoger op de gradiënt. De optimale groeiplek voor de klokjesgentiaan

lag dan ook vrij hoog op de gradiënt. Door ontginning en ontwatering van de hoogveentjes, is de groeiplek van klokjesgentiaan steeds verder naar beneden opgeschoven, vaak tot in de natte laagten. Bij extreem nat weer verzuipen ze daar, terwijl ze daar in extreem droge jaren juist verdrogen. Ze kunnen immers niet nog lager de gradiënt afdalen.

Dat is precies wat er is gebeurd op het Doldersummerveld. Vroeger kwam het gentiaanblauwtje daar in grote getalen voor. Sinds 2015 is de soort verdwenen. Er groeit nog wel klokjesgentiaan, maar alleen op lagergelegen, vochtige plekken, soms zelfs op de moerige grond van het voormalige hoogveen. In het naastgelegen Wapserveld komt het gentiaanblauwtje nog wel voor. De klokjesgentiaan groeit hier hoger op de gradiënt, waardoor de plant minder kwetsbaar is voor extreem nat weer.

Het leefgebied van het gentiaanblauwtje op het Wapserveld bevindt zich vrij hoog op de gradiënt.

Voor terugkeer van het gentiaanblauwtje op het Doldersummerveld is herstel op landschapsschaal noodzakelijk. Herstel begint in de laagten, met het verhogen en stabiliseren van de grondwaterstanden. Dit kan onder meer door het herstellen van de aanwezige slecht doorlatende laag. Deze is op veel plekken stuk gemaakt met het graven van sloten, waardoor het water te snel wegloopt. Door ook sloten hoger op de gradiënt te dempen, wordt de afvoer naar de laagten vertraagd en kan in de winter meer grondwater in de aangrenzende zandruggen opgeslagen worden. Hierdoor is in de zomer meer grondwater beschikbaar voor de vochtige heiden.

Daarnaast is het van belang om gradiëntenbeheer uit te voeren. Dat betekent ondiep plaggen en chopperen van laag naar hoog. Op deze manier kunnen soorten op de gradiënt meebewegen met de geleidelijke vernatting, en kunnen de klokjesgentianen zich op een veel gunstigere plek op de gradiënt vestigen. Op die manier ontstaat een klimaatrobust natuurgebied met goed ontwikkelde gradiënten en veel kenmerkende dieren- en plantensoorten.

Versluijs toont de slecht doorlatende laag in de moerige grond van het voormalige hoogveen.

Kansen voor terugkeer van bedreigde insecten: een blik vooruit

Michiel Wallis de Vries, De Vlinderstichting

Op dezelfde manier als hierboven beschreven, zijn nog vier bedreigde insectensoorten beschreven in relatie tot drie natuurgebieden waaruit zij de afgelopen decennia zijn verdwenen. Kort samengevat zijn de bevindingen als volgt:

Het veenhooibeestje verdween in 2000 uit het Haaksbergerveen. In dat gebied zijn door herstel van het watersysteem weer voldoende waarden nectarplanten aanwezig. Ook is er weer genoeg geschikt leefgebied voor een gezonde populatie. De dichtstbijzijnde bronpopulatie is echter 35 km verderop, te ver voor een natuurlijke herkolonisatie. Herintroductie lijkt kansrijk, maar dan moeten de maatregelen voor hoogveenherstel wel worden voortgezet.

In 1996 werd het laatste spiegeldikkopje op Empese enTondense Heide waargenomen. Deze vlinder leeft in natte ruigtes, op de flanken van beekdalen. Hoewel de vernatting op de Empese enTondense Heide succesvol is, is het leefgebied nu nog te klein voor een gezonde

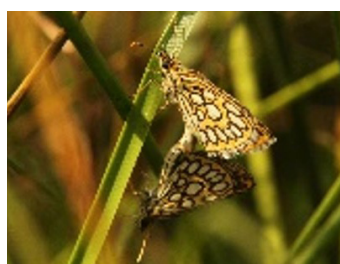
populatie spiegeldikkopjes. Verder hydrologisch herstel en uitbreiding van het geschikte leefgebied tot 50 ha is nodig voordat herintroductie overwogen kan worden.

De ericabij vloog tot 2003 over de Stabrechtse heide. Daarna leek hij verdwenen, maar tijdens dit onderzoek is hij weer aangetroffen. Wel is de populatie kwetsbaar en is er weinig geschikt leefgebied op de overgang tussen natte en droge heide. Verder hydrologisch herstel in omgeving is nodig om de populatie veilig te stellen.

De heidehommel verdween een jaar eerder van de Stabrechtse Heide en is sindsdien niet meer teruggezien. Deze soort heeft minstens 50 ha goed ontwikkelde natte heide nodig om een stabiele populatie te kunnen vormen. Dit is bij lange na niet aanwezig, dus herintroductie is pas aan de orde als de waterhuishouding ook rond de Stabrechtse Heide wordt hersteld.

Veenhooibeestje

Spiegeldikkopje

Ericabij

Heidehommel

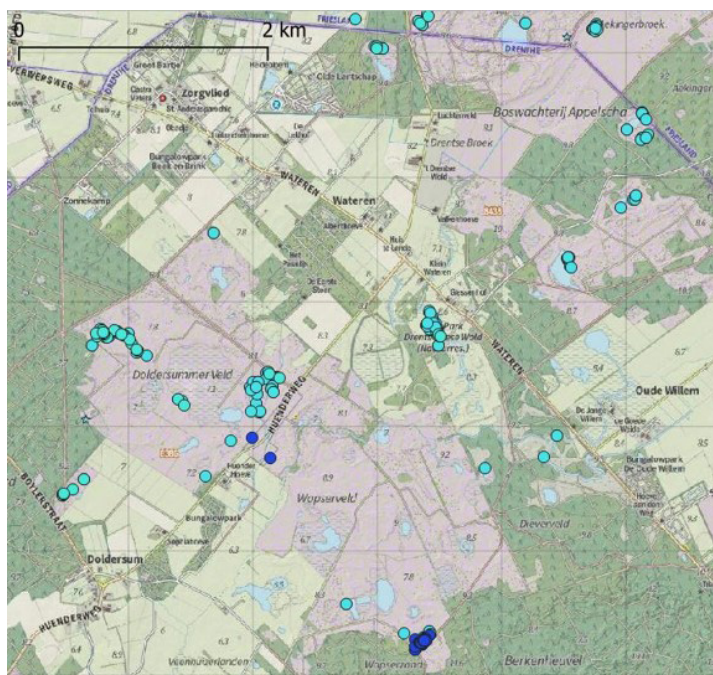
Het Wapserveld

Ronald Popken, Natuurmonumenten

Zowel het Wapserveld (400 ha) als het Doldersummerveld (250 ha) zijn onderdeel van het Nationaal Park Drents Friese Wold, dat in totaal ongeveer 6500 ha groot is. Natuurmonumenten werkt al sinds 1980 aan herstel van de oorspronkelijke waterhuishouding, door sloten en greppels te dempen. Sinds 2000 wordt er gewerkt aan beekherstel van de Vledder Aa. Eerst is het watersysteem omgekeerd, zodat het water vanuit de landbouwgronden niet het natuurgebied instroomt, maar de andere kant op. Sindsdien is in verschillende fasen 11 km beek hersteld, met uitzondering van een aantal knelpunten, waaronder een drinkwaterwingebied en een landbouwenclave.

Rondom de beek zijn landbouwgronden aangekocht. Daar heeft Natuurmonumenten de sloten gedempt en de bouwvoor voor een groot deel verwijderd. Op deze heringerichte percelen is heideplagsel aangebracht, in één geval zelfs soortenrijk plagsel met klokjesgentiaan. Dat alles heeft helaas nog niet tot vestiging van het gentiaanblauwtje geleid.

Op de hei waar de vlinder wel leeft begrazen Spaanse Sayaqueusa runderen de hei jaarrond en af en toe komt er een schaapskudde langs. Verder wordt er op kleine schaal in stroken geplagd en gemaaid met de bosmaaier. Dit extensieve beheer moet het gentiaanblauwtje stimuleren om zich vanuit de kom uit te breiden naar de flank. Natuurmonumenten is terughoudend met het dempen van sloten rondom het leefgebied van het gentiaanblauwtje, omdat anders delen van het leefgebied bij piekbuien onder water zouden kunnen komen te staan. Voorzichtigheid is geboden, want de bronpopulatie bestaat slechts uit zo'n 40 vlinders.

Ligging van het Wapserveld en het Doldersummerveld met recente waarnemingen van het gentiaanblauwtje (donkerblauw) en de plekken waar de soort tot 2015 voorkwam (lichtblauw).

Doldersummerveld

Het Doldersummerveld

Bertil Zoer, Het Drentse Landschap

Het Drentse landschap beheert het Doldersummerveld sinds 1968. Om de hei open te houden zijn sindsdien delen van het bos gekapt. Opslag werd verwijderd en heide gebrand en gemaaid. Ook zijn er toen al sloten afgedamd. In 1980 woedde er een grote brand, die eigenlijk een verkapte zegen was. Grote gebieden die eerst bos waren, konden nu omgevormd worden tot natte hei. De locatie die nu als meest kansrijk wordt gezien voor de terugkeer van het gentiaanblauwtje, was voor de brand nog bos. Het Drentse Landschap zette in op hydrologisch herstel door sloten en leidingen te dempen. Ook werden er koeien en schapen ingezet voor begrazing, naast het maaien, plaggen en kleinschalig branden van de hei. Dat alles kon niet voorkomen dat het gentiaanblauwtje in 2015 verdween uit het gebied. Toch laat de natuur in ook positieve ontwikkelingen zien. De vegetatie is in de afgelopen decennia een stuk gevarieerder geworden. Vogelsoorten als de boomleeuwrik, graspieper en watersnip nemen op het Doldersummerveld in aantal toe, terwijl ze in de rest van Nederland achteruitgaan. Ook zijn er regelmatig kraanvogels te zien. Om die positieve trend verder door te zetten, stopt het Drentse Landschap met het plaggen op grote schaal. Er komt meer aandacht voor de overgang van hei naar grasland en bos.

Meer informatie

Velwerkplaats: 20 oktober 2021 in Landhotel Diever, het Wapserveld en het Doldersummerveld

Sprekers: Remco Versluijs (Stichting Bargerveen), Ronald Popken (Natuurmonumenten), Michiel Wallis de Vries (De Vlinderstichting) en Bertil Zoer (Het Drentse Landschap).

Relevante literatuur/info:

- Wallis de Vries, M.F., J. Bokelaar, J.T. Smit, R. Versluijs, A.J.M. Jansen, 2021. Knelpunten voor terugkeer van bedreigde insecten in het natte zandlandschap: zijn de grote gebieden hersteld? Rapportnummer 2021/OBN246-NZ, Kennisnetwerk OBN, Driebergen.
- www.natuurkennis.nl

Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE)

Princenhof Park 9
3972 NG Driebergen
info@vbne.nl
www.vbne.nl

De veldwerkplaatsen worden in opdracht van de VBNE georganiseerd door Bureau Roetemeijer.

Veldwerkplaatsen

www.veldwerkplaatsen.nl

Contact: Wanne Roetemeijer, 06 51 69 40 35

